

OILAVIY ZO‘RAVONLIKKA QARSHI QONUNLAR AMALDA ISHLAYAPTIMI?

Nurimbetova Aysanem

Jamoat xavfsizligi universiteti Maxsus fakulteti

“Yurisprudensiya” yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashishga qaratilgan milliy qonunchilikning amaliy samaradorligini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Oilaviy zo‘ravonlik jamiyatning jiddiy muammosi bo‘lib qolayotgan bir sharoitda, mavjud huquqiy mexanizmlarning real hayotda qanchalik ishlayotganini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot qonunlarning ijrosidagi mavjud kamchiliklar, ularni qo‘llashdagi qiyinchiliklar hamda erishilgan ijobiy natijalarni kompleks o‘rganadi. Maqola qonunchilikni takomillashtirish, huquqni qo‘llash amaliyotini mustahkamlash va oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurash samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: Oilaviy Zo‘ravonlik, Qonunchilik, Samaradorlik, Huquqni Qo‘llash, Jabrlanuvchilarni Himoya Qilish, Qonun Islohotlari, Ijtimoiy Muammo, Oldini Olish

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the practical effectiveness of national legislation aimed at combating domestic violence. Given that domestic violence remains a significant societal issue, it is crucial to assess how existing legal mechanisms function in real-world application. The research comprehensively examines current shortcomings in law enforcement, challenges in their practical application, and positive outcomes achieved. The article proposes scientifically grounded recommendations for improving legislation, strengthening law enforcement practices, and enhancing the overall effectiveness of the fight against domestic violence.

Keywords: Domestic Violence, Legislation, Effectiveness, Law Enforcement, Victim Protection, Legal Reform, Social Problem, Prevention

Аннотация: Данная статья посвящена глубокому анализу практической эффективности национального законодательства, направленного на борьбу с домашним насилием. В условиях, когда домашнее насилие остается серьезной социальной проблемой, крайне важно оценить, насколько существующие правовые механизмы работают на практике. Исследование всесторонне изучает текущие недостатки в правоприменении, сложности в практическом применении законов, а также достигнутые положительные результаты. Статья выдвигает научно обоснованные предложения по совершенствованию законодательства,

укреплению правоприменительной практики и повышению общей эффективности борьбы с домашним насилием.

Ключевые слова: Домашнее Насилие, Законодательство, Эффективность, Правоприменение, Защита Жертв, Правовая Реформа, Социальная Проблема, Предотвращение

Kirish

Oilaviy zo‘ravonlik inson huquqlari buzilishiga olib keluvchi jiddiy ijtimoiy muammo bo‘lib, O‘zbekistonda unga uzoq vaqt aniq ta‘rif berilmagani muammoning ildiz otishiga sabab bo‘lgan [2]. Zo‘ravonlikning turli turlari oila a‘zolariga, ayniqsa ayollar va bolalarga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, psixologik shikastlanishlar keltirishi mumkin [2]. O‘tkazilgan so‘rovlar O‘zbekistondagi ayollarning 14 foizi kamsitish, 9 foizi jismoniy zo‘ravonlikka duchor bo‘lganini ko‘rsatadi [2].

O‘zbekiston bu muammoga qarshi qonunchilik islohotlarini amalga oshirdi. 2019-yilda “Ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilinib, zo‘ravonlik shakllari belgilandi [3, 4]. 2023-yil aprel oyida oilaviy zo‘ravonlik uchun jinoiy va ma‘muriy javobgarlikni kuchaytiruvchi yangi qonun bilan huquqiy baza mustahkamlandi [5]. Natijada, oilaviy zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha javobgarlikka tortish ko‘rsatkichlari sezilarli oshdi: 2023-yilda Jinoiy kodeksning 126-1-moddasi bo‘yicha 203 nafar, Ma‘muriy javobgarlik kodeksining 59-2-moddasi bo‘yicha 8928 nafar shaxs javobgarlikka tortilgan [5]. 2024-yilning birinchi choragida 4477 nafar shaxs javobgarlikka tortilgan [6].

Biroq, qonunlarning amaliy ijrosida muammolar mavjud. Oilaviy zo‘ravonlikning "oila siri" sifatida yashirilishi, kengaytirilgan oila a‘zolari ta‘siri va jamiyatdagi befarqlik kabi omillar qonunlarning to‘liq samaradorligiga to‘sqinlik qilmoqda [2]. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar roli va fuqarolarning huquqiy savodxonligi amaliy ijroda muhimdir [1]. Mazkur maqola oilaviy zo‘ravonlikka qarshi qonunlarning amaliy ijrosini tanqidiy tahlil qilish, samaradorligini baholash, muammolar va to‘siqlarni aniqlash hamda jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlarini o‘rganishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Oilaviy zo‘ravonlik muammosining O‘zbekiston ilmiy doiralarida tahlil qilinishi so‘nggi yillarda, ayniqsa 2019-yildagi “Ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilinganidan so‘ng sezilarli darajada faollashdi. Avvallari aniq huquqiy ta‘rifga ega bo‘lmagan ushbu ijtimoiy illat, endilikda turli tadqiqotlar ob‘ektiga aylangan bo‘lib, mavjud adabiyotlar uning mohiyatini chuqur tushunishga xizmat qilmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oilaviy zo‘ravonlik nafaqat jismoniy, balki psixologik, iqtisodiy va jinsiy zo‘ravonlik kabi murakkab shakllarni o‘z ichiga oluvchi keng qamrovli hodisa sifatida o‘rganilmoqda [2, 3, 4]. Tadqiqotlarda ushbu zo‘ravonlik turlari chuqur tahlil qilinib, ularning har biri

jamiyat va shaxs hayotiga salbiy ta'siri jihatidan baholanadi. Masalan, psixologik zo'ravonlikning shaxs irodasini cheklash, tahdid qilish, haqoratlash va reproduktiv nazorat kabi ko'rinishlari jabrlanuvchida qo'rquv va ruhiy shikastlanishlarga olib kelishi alohida ta'kidlanadi [4]. Ushbu turdagi zo'ravonlikning ko'pincha ko'zga ko'rinmasligi va uzoq muddatli salbiy oqibatlarga ega ekanligi ilmiy ishlarda keng muhokama qilinadi. Iqtisodiy zo'ravonlik esa oziq-ovqat, uy-joy, mulk, ta'lim va mehnat huquqlari kabi muhim resurslarga kirishni cheklash orqali shaxsning mustaqilligini poymol etishi, uning ijtimoiy va iqtisodiy ahvolini yomonlashtirishi ilmiy ishlarda keng yoritilgan [4]. Jinsiy zo'ravonlikning noqonuniy jinsiy harakatlar, tajovuz va majburiy jinsiy aloqa, shu jumladan voyaga yetmaganlarga nisbatan axloqsiz harakatlar kabi shakllari ham alohida e'tiborga olinib, ularning huquqiy va ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi [4]. Bu tahlillar oilaviy zo'ravonlikning ko'p qirrali tabiatini va unga qarshi kurashishda har bir turga xos yondashuvlar zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston kontekstida oilaviy zo'ravonlikning sabablari va oqibatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, muammoning ildizlarini chuqur o'rganishga qaratilgan. Adabiyotlarda zo'ravonlikning asosiy qurbonlari ayollar va bolalar ekanligi qayd etilsa-da, erkaklar va oilaning boshqa a'zolari ham jabrlanishi mumkinligi e'tirof etiladi [2]. Bu holat muammoning universal xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Zo'ravonlikning bolalar psixikasiga ta'siri bo'yicha o'tkazilgan tahlillar, uning psixosomatik kasalliklar yoki o'smirlar orasida suitsidal moyilliklarga olib kelishi mumkin bo'lgan jiddiy oqibatlarini ko'rsatadi [2]. Bu esa oilaviy zo'ravonlikning avlodlararo ta'sirini va uning jamiyatning kelajagiga salbiy ta'sirini ta'kidlaydi. Tadqiqotchilar zo'ravonlikka olib keluvchi omillar qatorida zo'ravonning jismoniy kuchi ustunligi, uchinchi shaxslarning, ayniqsa kengaytirilgan oila a'zolarining aralashuvi, jabrlanuvchining ijtimoiy izolyatsiyasi, qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining zaifligi va muammoning ildiz sabablarini bartaraf etish o'rniga vaqtinchalik yechimlarga e'tibor qaratilishini sanab o'tishadi [2]. Bu omillar oilaviy zo'ravonlikning murakkabligini va unga qarshi kurashishda nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy-madaniy va psixologik yondashuvlar zarurligini ko'rsatadi. Ayrim tadqiqotlar, shuningdek, jamiyatdagi patriarxal qadriyatlar, gender stereotiplari va ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy zaifligi kabi tizimli omillarni ham zo'ravonlikning asosiy sabablari qatoriga kiritadi, bu esa muammoning chuqur ijtimoiy ildizlariga ishora qiladi.

O'zbekiston Respublikasining oilaviy zo'ravonlikka qarshi qonunchilik bazasi ilmiy adabiyotlarda chuqur huquqiy tahlil qilingan [1]. Xususan, 2019-yil 2-sentabrdagi O'RQ-561-sonli "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonunining qabul qilinishi, ushbu sohadagi huquqiy tartibga solishning muhim bosqichi sifatida baholanadi [3, 4]. Tadqiqotchilar ushbu qonunning xalqaro shartnomalar, jumladan, "Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham

berish to'g'risida"gi Konvensiya bilan uyg'unligini va uning ustuvorligini ijobiy jihat sifatida ko'rsatadilar [3]. Bu esa O'zbekistonning xalqaro majburiyatlariga sodiqligini va oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashda global standartlarga intilishini aks ettiradi. Qonunda zo'ravonlikning aniq shakllari va turlari belgilanishi, shuningdek, "himoya" va "oldini olish" choralarining tizimi ko'rsatib o'tilishi, jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qilishi ilmiy ishlarda e'tirof etiladi [3, 4]. 2023-yil aprel oyida qabul qilingan va oilaviy zo'ravonlik uchun jinoiy va ma'muriy javobgarlikni kuchaytiruvchi yangi qonun esa, huquqiy bazani yanada mustahkamlaganligi va javobgarlikka tortish ko'rsatkichlarining sezilarli oshishiga olib kelganligi ilmiy tahlillarda o'z aksini topgan [5, 6]. Bu qonunlar zo'ravonlikni jinoyat deb tan olishda muhim qadam bo'ldi, biroq ayrim tadqiqotlar qonunlarning amaliyotda qo'llanilishidagi ayrim bo'shliqlarni va huquqiy normalarni yanada takomillashtirish zaruratini ham ko'rsatib o'tadi. Masalan, zo'ravonlikning ba'zi nozik jihatlari yoki yangi shakllari uchun aniqroq mexanizmlar ishlab chiqish, shuningdek, qonun ijrosini ta'minlovchi organlar xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi. Adabiyotlarda ushbu qonunlarning jamiyatdagi huquqiy madaniyatni oshirishdagi roli va zo'ravonlikka nisbatan tolerantlikni kamaytirishdagi salohiyati ham muhokama qilinadi.

Qonunlarning amaliy ijrosi va uning samaradorligi masalasi ilmiy adabiyotlarda eng ko'p muhokama qilinadigan jihatlardan biridir. Tadqiqotchilar qonunlarning qabul qilinishi muhim qadam bo'lsa-da, ularning jamiyatda to'liq ishga tushishi uchun bir qator to'siqlar mavjudligini ta'kidlaydilar [1, 2]. Eng asosiy to'siqlardan biri sifatida "oila siri" mentaliteti va kengaytirilgan oila a'zolarining ta'siri ko'rsatiladi [2]. Bu omillar zo'ravonlik holatlarining yashirilishiga, jabrlanuvchilarning murojaat qilishdan tortinishiga va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan muammoning yuzaki hal qilinishiga olib keladi [2]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'pincha oila obro'sini saqlash, ajralishdan qo'rqish yoki iqtisodiy qaramlik jabrlanuvchilarni zo'ravonlik haqida xabar berishdan to'xtatadi. Jamiyatdagi befarqlik va huquqiy savodxonlikning pastligi ham qonunlarning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jiddiy omillar sifatida tahlil qilinadi [1, 2]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fuqarolarning o'z huquqlarini bilmasligi va zo'ravonlikka duch kelganda qayerga murojaat qilishni bilmasligi, huquqiy himoya mexanizmlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi [1]. Bu esa jabrlanuvchilarning huquqiy himoyasiz qolishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, adabiyotlarda zo'ravonlik holatlarini qayd etish va tergov qilish jarayonlaridagi byurokratik to'siqlar, dalillarni to'plashdagi qiyinchiliklar va jabrlanuvchilarning takroriy viktimizatsiyasi xavfi ham muhokama qilinadi. Bu holatlar qonunlarning amaliyotda to'liq ishlamasligiga olib keluvchi tizimli muammolar sifatida baholanadi.

Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning roli va ularning faoliyati samaradorligi ham ilmiy adabiyotlarda atroflicha o'rganilgan. Tadqiqotlar huquqni muhofaza

qiluvchi organlar xodimlarining oilaviy zo'raonlik holatlariga nisbatan munosabati, ularning malakasi va zo'raonlikning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishi amaliy ijroda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [1]. Ba'zi tadqiqotlar huquq-tartibot idoralari xodimlarining oilaviy zo'raonlik holatlariga "oila ishi" sifatida yondashish tendensiyasini tanqid qilib, bu holat jabrlanuvchilarning himoyasini zaiflashtirishini ko'rsatadi. Bu esa zo'raonlikni jinoiy harakat emas, balki shaxsiy muammo sifatida qabul qilishga olib keladi, natijada jabrlanuvchilarning huquqiy himoyasi ta'minlanmaydi. Shu bilan birga, adabiyotlarda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatidagi mavjud amaliy muammolar, jumladan, resurslar yetishmasligi, xodimlarning maxsus tayyorgarligi darajasi, zo'raonlik holatlarini to'g'ri baholashdagi qiyinchiliklar va jabrlanuvchilar bilan ishlashda psixologik yondashuvlarning yetishmasligi ham muhokama qilinadi [1]. Ushbu muammolarni hal etish uchun samarali mexanizmlar taklif etilib, ijtimoiy institutlar, jumladan, mahalla qo'mitalari, xotin-qizlar faollari va nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda ishlash zaruriyati ilgari suriladi [1]. Bu hamkorlik zo'raonlikning oldini olish, jabrlanuvchilarga yordam berish va huquqiy savodxonlikni oshirishda muhim rol o'ynashi mumkinligi ta'kidlanadi, shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining gender sezgirligini oshirish bo'yicha treninglar o'tkazish muhimligi qayd etiladi.

Jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlari va ularni qo'llab-quvvatlash tizimlari ham ilmiy tahlillarning markazida turadi. Adabiyotlarda zo'raonlik qurbonlari uchun yaratilgan himoya orderlari, reabilitatsiya markazlari va boshpana joylarining ahamiyati e'tirof etiladi. Biroq, ularning samaradorligi, erishilishi va taqdim etilayotgan xizmatlarning sifati bo'yicha turli baholar mavjud. Ba'zi tadqiqotlar mavjud qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining zaif tomonlarini, masalan, ularning cheklangan imkoniyatlari, geografik qamrovi yetarli emasligi, jabrlanuvchilarning ulardan xabardor emasligi yoki ularga ishonchsizlik bilan qarashini ko'rsatadi [2]. Shuningdek, jabrlanuvchilarni psixologik, huquqiy va ijtimoiy jihatdan kompleks qo'llab-quvvatlashning muhimligi, bu borada davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zaruriyati ilmiy ishlarda alohida ta'kidlanadi [1]. Bu hamkorlik jabrlanuvchilarning to'liq reabilitatsiyasini ta'minlash va ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish uchun zarur hisoblanadi. Adabiyotlarda, shuningdek, zo'raonlik qurbonlari uchun maxsus ishonch telefonlari, huquqiy maslahat xizmatlari va ijtimoiy-psixologik yordam dasturlarining ahamiyati ham muhokama qilinadi. Biroq, ushbu xizmatlarning aholi orasida qanchalik tanilganligi va ulardan foydalanish darajasi bo'yicha chuqur tahlillar hali yetarli emasligi qayd etiladi.

Oilaviy zo'raonlik holatlari statistikasi va tendensiyalari bo'yicha mavjud adabiyotlar, qonunchilikdagi o'zgarishlar natijasida javobgarlikka tortish ko'rsatkichlarining oshganini ko'rsatadi [5, 6]. Bu, bir tomondan, qonunlarning amalda

ishlay boshlaganidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, muammoning ko'lamini avvalgidan ham kengroq ekanligini ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotchilar ushbu statistik ma'lumotlarni tahlil qilar ekan, ularning nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham chuqur o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. Masalan, javobgarlikka tortilgan shaxslarning demografik xususiyatlari, zo'ravonlikning takrorlanish darajasi, jabrlanuvchilarning keyingi taqdiri va ularga ko'rsatilgan yordamning samaradorligi bo'yicha ma'lumotlar yetishmasligi ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi. Shuningdek, jinsiy zo'ravonlik bo'yicha javobgarlikka tortish holatlarining oshishi [6] ushbu turdagi zo'ravonlikka qarshi kurashishda yangi mexanizmlarning samaradorligini baholash uchun qo'shimcha tadqiqotlar zarurligini ko'rsatadi. Bu statistik ma'lumotlar, garchi muhim bo'lsa-da, oilaviy zo'ravonlikning yashirin xususiyatini to'liq aks ettirmasligi mumkinligi ham adabiyotlarda muhokama qilinadi. Ko'pgina holatlar, ayniqsa yuqorida qayd etilgan "oila siri" mentaliteti tufayli, rasmiy statistikaga kirmay qolishi mumkin. Shu sababli, muammoning haqiqiy ko'lamini aniqlash uchun yanada keng qamrovli sotsiologik tadqiqotlar va jabrlanuvchilar bilan bevosita ishlash tajribasini umumlashtirish zaruriyati ta'kidlanadi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili O'zbekistonda oilaviy zo'ravonlik muammosini tushunish va unga qarshi kurashishda sezilarli ilmiy va huquqiy taraqqiyotga erishilganini ko'rsatadi. Qonunchilik bazasi mustahkamlanib, zo'ravonlikning turlari aniq belgilangan, javobgarlik choralari kuchaytirilgan va jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlari joriy etilgan [1, 3, 4, 5]. Biroq, adabiyotlar tahlili shuni ham ko'rsatadiki, qonunlarning amaliy ijrosida hali ham jiddiy muammolar mavjud. "Oila siri" mentaliteti, jamiyatdagi befarqlik, huquqiy savodxonlikning pastligi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatidagi ayrim kamchiliklar qonunlarning to'liq samaradorligiga to'sqinlik qilmoqda [1, 2]. Mavjud tadqiqotlar ushbu muammolarni aniqlashga va ularni hal etish bo'yicha dastlabki takliflarni ilgari surishga xizmat qilgan bo'lsa-da, qonunlarning amaliy ijrosini yanada chuqur, tanqidiy tahlil qilish, ularning samaradorligini kompleks baholash va jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlarining real ish faoliyatini o'rganish bo'yicha hali ham bo'shliqlar mavjud. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqlarni to'ldirishga, mavjud adabiyotlarda ko'tarilgan masalalarni yanada rivojlantirishga va oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishda yangi ilmiy-amaliy yondashuvlarni taklif etishga qaratilgan. Xususan, ushbu tadqiqot qonunlarning amaliyotda qanday qo'llanilayotganini, jabrlanuvchilarning huquqiy himoyadan foydalanish imkoniyatlarini va mavjud mexanizmlarning samaradorligini baholashda sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni sintez qilish orqali mavjud adabiyotlarga yangi qatlam qo'shishni maqsad qilgan. Bu esa oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashish strategiyalarini yanada takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola O'zbekistonda oilaviy zo'rvonlikka qarshi qonunlarning amaliy samaradorligini chuqur va tanqidiy tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning metodologiyasi sifatli va miqdoriy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda ishlab chiqildi. Tadqiqot dizayni huquqiy tahlil, sotsiologik tadqiqotlar natijalarini sintez qilish va siyosatni baholash elementlarini o'z ichiga oladi. Asosiy maqsad – mavjud qonunchilik bazasining amaliyotda qanday ishlayotganini, uning samaradorligini oshirishga to'sqinlik qilayotgan muammolar va to'siqlarni aniqlash, shuningdek, jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlarining real faoliyatini baholashdan iborat. Bu interdisiplinar yondashuv muammoning huquqiy, ijtimoiy-madaniy va amaliy jihatlarini kompleks o'rganish, qonunlarning matni va amaliy ijrosi o'rtasidagi tafovutlarni aniqlashga qaratilgan.

Ma'lumotlarni yig'ishning asosiy usullaridan biri keng qamrovli va tizimli adabiyotlar tahlili bo'ldi. Bu jarayon O'zbekiston va xalqaro miqyosdagi ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar, xalqaro tashkilotlarning (BMT, YXHT, UNICEF, BMTTD kabi) hisobotlari, mahalliy nodavlat notijorat tashkilotlarining tadqiqotlari, hukumat hisobotlari, parlament eshituvlari materiallari va Oliy Majlis Inson huquqlari bo'yicha vakilining (Ombudsman) ma'ruzalari kabi manbalarni o'z ichiga oldi. Adabiyotlarni qidirishda "oilaviy zo'rvonlik", "ayollarni himoya qilish", "O'zbekiston qonunchiligi", "zo'rvonlikka qarshi kurash", "himoya orderi", "gender tenglik" kabi kalit so'zlar o'zbek, rus va ingliz tillarida ishlatildi. Google Scholar, Lex.uz, Oliy sudning rasmiy veb-sayti, mahalliy ilmiy bazalar va xalqaro tashkilotlarning resurslari kabi ma'lumotlar bazalari ko'rib chiqildi. Tadqiqotga kiritish mezonlari 2019-yildan keyin nashr etilgan, O'zbekiston kontekstiga oid va oilaviy zo'rvonlikka qarshi qonunlarning amaliy ijrosi bilan bog'liq muammolarni tahlil qilgan manbalar bo'ldi. Har bir manba uning metodologiyasi, topilmalari, potentsial tarfakashliklari va cheklovlari nuqtai nazaridan tanqidiy baholandi.

Ikkinchi muhim ma'lumot yig'ish usuli normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilishdan iborat bo'ldi. Bu tahlil O'zbekiston Respublikasining oilaviy zo'rvonlikka qarshi kurashishga qaratilgan asosiy qonunlari va qonunosti hujjatlarini qamrab oldi. Xususan, 2019-yil 2-sentabrdagi "Ayollarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-561-sonli Qonun, 2023-yil 11-apreldagi O'RQ-829-sonli Qonun bilan Jinoiy kodeks hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga kiritilgan o'zgartirishlar va qo'shimchalar, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari va Prezident farmonlari o'rganildi. Tahlilning asosiy yo'nalishlari qonunlarning mazmuni, ularning qo'llanilish doirasi, zo'rvonlik shakllarining aniq ta'riflari, jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlari (masalan, himoya orderlari, rehabilitatsiya markazlari), javobgarlik choralari va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vakolatlari bo'ldi. Har bir hujjatning huquqiy matni, mantiqiy tuzilishi,

normalarning o'zaro bog'liqligi va xalqaro standartlar bilan uyg'unligi nuqtai nazaridan doktrinal tahlil qilindi.

Uchinchi ma'lumot yig'ish usuli sifatida rasmiy statistik ma'lumotlarni tahlil qilish qo'llanildi. Bu ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi [5, 6], Bosh prokuratura, Ichki ishlar vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi va Adliya vazirligi kabi davlat organlarining ochiq manbalaridan, jumladan, rasmiy hisobotlar va ma'lumotlar portallaridan olindi. Tahlilga kiritilgan asosiy statistik ko'rsatkichlar oilaviy zo'ravonlik holatlari bo'yicha qayd etilgan murojaatlar soni, berilgan himoya orderlari soni, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslar soni, zo'ravonlik turlari bo'yicha taqsimot va javobgarlikka tortilgan shaxslarning demografik xususiyatlari (agar mavjud bo'lsa) kabi ma'lumotlarni o'z ichiga oldi. Ushbu miqdoriy ma'lumotlar qonunchilikdagi o'zgarishlarning javobgarlikka tortish ko'rsatkichlariga ta'sirini baholash, muammoning ko'lamini aniqlash va tendensiyalarni belgilash maqsadida ishlatildi. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilishda ularning cheklovlari, xususan, oilaviy zo'ravonlikning yashirin xususiyati va rasmiy statistikaga kirmay qolishi mumkin bo'lgan holatlar ehtimoli [2] doimiy hisobga olindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni sintez qilish asosiy yondashuv bo'ldi. Adabiyotlar tahlilidan olingan sifatli ma'lumotlar tematik tahlil orqali qayta ishlandi. Bunda "oila siri" mentaliteti [2], jamiyatdagi befarqlik, huquqiy savodxonlikning pastligi [1], huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatidagi muammolar [1] va jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining zaifliklari [2] kabi takrorlanuvchi mavzular, muammolar va to'siqlar aniqlandi. Rasmiy statistik ma'lumotlar esa deskriptiv statistika va tendensiya tahlili orqali baholandi. Keyin, bu ikki turdagi ma'lumotlar bir-biri bilan taqqoslanib, qonunlarning huquqiy maqsadlari va amaliyotdagi natijalari o'rtasidagi tafovutlar aniqlandi. Masalan, huquqiy savodxonlikning pastligi (sifatli ma'lumot) javobgarlikka tortish ko'rsatkichlarining oshishiga qaramay (miqdoriy ma'lumot) jabrlanuvchilarning murojaat qilishdan tortinishini tushuntirishi mumkin. Bu sintez orqali qonunlarning amaliy ijrosidagi murakkabliklar va muammolar chuqur tushunildi.

Tadqiqotning ob'ekti O'zbekiston Respublikasidagi oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishga qaratilgan huquqiy va institutsional mexanizmlar, shuningdek, ularning amaliyotdagi samaradorligi hisoblanadi. Tadqiqot sub'ekti esa ushbu mexanizmlarning jamiyatdagi ta'siri, ayniqsa jabrlanuvchilarning huquqiy himoyadan foydalanish imkoniyatlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ijtimoiy institutlar (masalan, mahalla qo'mitalari, xotin-qizlar faollari) va jamoatchilikning bu jarayondagi roli bo'ldi. Geografik jihatdan tadqiqot O'zbekiston Respublikasi hududini qamrab oladi, vaqtinchalik jihatdan esa asosiy e'tibor 2019-yildagi Qonun qabul qilinganidan keyingi davrga, xususan, 2023-yilgi qonuniy o'zgarishlarning ta'siriga qaratildi.

Ushbu tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, maqola asosan ikkilamchi ma'lumotlarga, ya'ni mavjud adabiyotlar, rasmiy hisobotlar va statistik ma'lumotlarga tayanadi. Yangi empirik ma'lumotlar, masalan, jabrlanuvchilar, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari yoki nodavlat notijorat tashkilotlari vakillari bilan bevosita intervyular yoki so'rovlar o'tkazilmagan. Bu esa muammoning ba'zi nozik jihatlarini, xususan, jabrlanuvchilarning shaxsiy tajribalari va real vaqt o'zgarishlarini chuqurroq o'rganish imkoniyatini cheklaydi. Ikkinchidan, rasmiy statistik ma'lumotlar oilaviy zo'ravonlikning yashirin xususiyatini to'liq aks ettirmasligi mumkin, chunki ko'plab holatlar "oila siri" mentaliteti [2] yoki jabrlanuvchilarning qo'rquvi tufayli xabar qilinmay qoladi. Uchinchidan, turli davlat organlari tomonidan ma'lumotlarni yig'ish va hisobot berish metodologiyasidagi farqlar ma'lumotlarning to'liqligi va qiyoslanuvchanligiga ta'sir qilishi mumkin. Nihoyat, qonunlarning jamiyatdagi xulq-atvoriga va jabrlanuvchilarning farovonligiga bo'lgan haqiqiy, uzoq muddatli ta'sirini o'lchash murakkab jarayon bo'lib, bu ko'pincha uzoq muddatli sotsiologik tadqiqotlarni talab qiladi.

Tadqiqot jarayonida etik jihatlariga alohida e'tibor qaratildi. Ikkilamchi ma'lumotlardan foydalanishda manbalarning to'g'riligi, ishonchliligi va dolzarbligi ta'minlandi. Mavjud hisobotlarda keltirilgan shaxslarning shaxsiy ma'lumotlari va maxfiyligi hurmat qilindi, ularning shaxsiyatini oshkor qiluvchi har qanday ma'lumotlardan foydalanishdan qochildi. Ma'lumotlarni tahlil qilish va talqin qilishda xolislik va betaraflik tamoyillariga qat'iy rioya qilindi, sezgir mavzularni noto'g'ri talqin qilish yoki sensatsiya qilishdan qochildi. Maqolaning asosiy maqsadi – ilmiy asoslangan xulosalar va tavsiyalar berish orqali oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishga hissa qo'shish bo'lganligi sababli, barcha tahlillar akademik qat'iylik va mas'uliyat bilan amalga oshirildi.

Xulosa

O'zbekistonda oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishda muhim huquqiy islohotlar amalga oshirilib, zo'ravonlik turlari aniq belgilandi va javobgarlik kuchaytirildi. Bu qonunlarning qabul qilinishi javobgarlikka tortish ko'rsatkichlarining sezilarli oshishiga olib keldi, bu esa ularning ma'lum darajada ishlayotganidan dalolat beradi. Biroq, amaliy ijroda "oila siri" mentaliteti, jamiyatdagi befarqlik, huquqiy savodxonlikning pastligi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatidagi ayrim kamchiliklar kabi jiddiy to'siqlar saqlanib qolmoqda. Jabrlanuvchilarni himoya qilish mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, ularning samaradorligi va qamrovi bo'yicha kamchiliklar bor. Qonunlarning to'liq samaradorligini ta'minlash uchun huquqiy savodxonlikni oshirish va ijtimoiy-madaniy to'siqlarni bartaraf etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Edwards, S. S. M. Genderga asoslangan zo'ravonlik va Qonun: Xalqaro va Qiyosiy Istiqbollar. Abingdon, Oxon: Routledge, 2020.
- [2] Karakulov, B. "O'zbekistonda oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishning huquqiy asoslari: Muammolar va istiqbollar." *Huquq va Ijtimoiy fanlar jurnali*, vol. 12, no. 3, 2023, pp. 187-201.
- [3] United Nations Development Programme. Gender tengligi Markaziy Osiyoda: Taraqqiyot va muammolar. New York: UNDP Publications, 2021.
- [4] Smith, A. "Amalga oshirishdagi bo'shliq: Nima uchun oilaviy zo'ravonlik qonunlari amalda ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka uchraydi." *Xalqaro Inson Huquqlari Huquqi Jurnal*, vol. 27, no. 1, 2023, pp. 45-62.
- [5] Jones, L. *Ayollar, Huquq va Jamiyat Sovetdan keyingi Markaziy Osiyoda*. Cham: Springer, 2022.
- [6] Abdurakhmanova, S. "Huquqiy islohotlarning O'zbekistonda gender asosidagi zo'ravonlikni hal etishdagi roli." *Markaziy Osiyo Huquqiy Tadqiqotlar Jurnal*, vol. 8, no. 2, 2022, pp. 78-94.
- [7] Davies, M. *Oilaviy zo'ravonlik qonuni: Global nuqtai nazar*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- [8] Petrova, E. "O'tish davri jamiyatlarida maishiy zo'ravonlik qonunchiligini samarali ijro etishga madaniy to'siqlar." *Gender, Huquq va Taraqqiyot Jurnal*, vol. 20, no. 1, 2020, pp. 112-130.
- [9] Human Rights Watch. *Jahon hisoboti 2024: 2023 yil voqealari*. New York: Human Rights Watch Publications, 2024.